

บทสรุป

การวิจัยเรื่องนี้ต้องการจะศึกษาว่าความรู้อะไรและความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์กับความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาหรือไม่อย่างไร พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีความสัมพันธ์ดังกล่าวแตกต่างกันหรือไม่ มีความรู้อะไรและความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร ตัวอย่างประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่กรมการจังหวัด กรมการอำเภอ สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล และครูใหญ่โรงเรียนมัธยมที่นับถือพระพุทธศาสนาในจังหวัดที่ตั้งภาคการศึกษา 12 จังหวัด รวมทั้งสิ้น 990 คน แยกตามระดับการศึกษาได้เป็น ผู้ที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา 130 คน ผู้ที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา 517 คน และผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่ก่อนอนุปริญญาขึ้นไป 343 คน ข้อมูลได้แก่คะแนนความรู้อะไรและความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คะแนนความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และคะแนนการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้แบ่งคำถามในแบบสอบถามที่คณะผู้วิจัยความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทยสร้างขึ้นออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนที่เป็นคำถามเกี่ยวกับความรู้อะไรและความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ส่วนที่เป็นคำถามเกี่ยวกับความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และส่วนที่เป็นคำถามเกี่ยวกับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ต่อจากนั้นได้หาความตรง (Validity) ของคำถาม 2 วิธี วิธีแรกให้ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา 12 ท่านตัดสินคำถามแต่ละข้อว่าใช้ได้หรือไม่ได้ แล้วตัดคำถามขอที่ผู้ทรงคุณวุฒิชี้แนะน้อยกว่า 7 ท่านลงมาทิ้ง ปรากฏว่ามีคำถามที่ถูกตัดทิ้ง 1 ข้อ³⁹ เป็นคำถามที่อยู่ในส่วนความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธ

³⁹ การที่คำถามต้องถูกตัดทิ้ง อาจเนื่องมาจากเป็นความเข้าใจผิดของผู้วิจัยที่จัดคำถามข้อนั้นผิดพวกไป

ศาสนา ผู้วิจัยได้ตรวจให้คะแนนคำตอบแบบสอบถามที่คณะผู้วิจัยความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเก็บรวบรวมไว้แล้ว โดยตรวจเฉพาะข้อที่ผู้ทรงคุณวุฒิยอมรับว่าใช้ได้ตั้งแต่ 7 ท่านขึ้นไปเท่านั้น หลังจากนั้นจึงหาความตรงวิธีที่สอง ใช้วิธีหาสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยกับส่วนรวม (Part Whole Correlation) ได้ค่าสัมประสิทธิ์แห่งความตรงของคำถามแต่ละส่วนเป็น .59, .95 และ .64 ตามลำดับที่ระดับความเชื่อมั่น 99% ซึ่งเป็นค่าที่ใช้ได้ แสดงว่าคำถามแต่ละส่วนนั้นใช้วัดความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้จริง สำหรับความเที่ยง (Reliability) ของคำถามแต่ละส่วนใช้วิธีหาสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างข้อคู่กับข้อคี่ (Split-Half Correlation) แล้วปรับเป็นค่าสัมประสิทธิ์แห่งความเที่ยง โดยใช้สูตรสเปียร์แมนบราวน์ (Spearman-Brown Formula) ได้ค่าสัมประสิทธิ์แห่งความเที่ยงของคำถามแต่ละส่วนเป็น .79, .83 และ .91 ตามลำดับที่ระดับความเชื่อมั่น 99% ซึ่งเป็นค่าที่สูงเพียงพอจากนั้นได้วิเคราะห์หาว่าความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์กับความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาหรือไม่ โดยวิธีของ เพียร์สัน (Pearson Product-Moment Correlation) ทำการทดสอบว่าผู้ที่มีการศึกษาต่างกันมีความสัมพันธ์ดังกล่าวแตกต่างกันหรือไม่ โดยวิธีทดสอบค่าซี (z-test) และทดสอบว่าผู้ที่มีการศึกษาต่างกันมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาต่างกันหรือไม่ โดยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนชั้นเดียว (One-Way Classification Model) และวิธีทดสอบค่าที (t-test) หากระดับความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ระดับความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนโดยคิดคะแนนเฉลี่ยเป็นคารอยละ (Percent)

๖ ๖
ชอคนพบ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ปรากฏว่าใจชอคนพบดังต่อไปนี้

คือ

1. ความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ระดับความเชื่อมั่น 99% แสดงว่าผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จะมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาก ส่วนผู้ที่ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศานาน้อย

ความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ระดับความเชื่อมั่น 99% แสดงว่าผู้ที่รู้และเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างดี จะปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาก แต่ผู้ที่ไม่ค่อยรู้และเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจะปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศานาน้อย

ความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ระดับความเชื่อมั่น 99% แสดงว่าผู้ที่เชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากจะปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และผู้ที่เชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศานาน้อยจะปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศานาน้อย

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ผู้ใดที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างดี จะมีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และผู้ใดที่ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะมีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศานาน้อย

2. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ไม่แตกต่างกันที่ระดับความเชื่อมั่น 90%

3. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา มีความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกับพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา และไม่แตกต่างกับพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป ที่ระดับความเชื่อมั่น 90%

พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไปมีความสัมพันธ์ดังกล่าวสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา ที่ระดับความเชื่อมั่น 95%

4. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำ คือต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา มีความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญาที่ระดับความเชื่อมั่น 99% และสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป ที่ระดับความเชื่อมั่น 90%

พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป มีความสัมพันธ์ดังกล่าวสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา ที่ระดับความเชื่อมั่น 99%

5. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา และสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำคือ ต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา ที่ระดับความเชื่อมั่น 99%

พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญามีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำคือ ต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา ที่ระดับความเชื่อมั่น 99%

ข้อค้นพบในข้อ 5 นี้ แสดงว่าพุทธศาสนิกชนที่ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น เป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้น

6. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกันที่ระดับความเชื่อมั่น 90% แสดงว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงขึ้นไม่ได้มีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้น

7. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าคือต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา และสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่ก่อนอนุปริญญาขึ้นไปที่ระดับความเชื่อมั่น 99% แต่พุทธศาสนิกชน 2 ระดับหลังดังกล่าวมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกันที่ระดับความเชื่อมั่น 90% แสดงว่าพุทธศาสนิกชนที่ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นไม่ได้มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้น

8. พุทธศาสนิกชนมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับสูงพอใช้ แต่มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ซึ่งนับว่ายังไม่ดีไปสำหรับผู้ที่มีต่อพระพุทธศาสนา

อภิปรายผล

การวิจัยครั้งนี้ได้ขอคนพบที่ยอมรับสมมติฐานของการวิจัยบางข้อ และปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัยบางข้อ สมมติฐานที่มีขอคนพบยอมรับมี 4 สมมติฐานด้วยกันคือ

1. ความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

2. ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันไม่แตกต่างกัน

3. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงกว่าจะมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่า

4. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกัน มีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่มีข้อค้นพบปฏิเสธมี 3 สมมติฐาน คือ

1. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงกว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่า

2. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงกว่า

3. พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน

ข้อค้นพบที่ว่าความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงว่าผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่งจะมีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธรูปประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา น้อย จะมีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา น้อย นับว่าเป็นข้อค้นพบที่ตีมีประโยชน์ต่อสังคมพระพุทธศาสนาอย่างมาก เพราะจากข้อค้นพบนี้ทำให้เรามีแนวทางหรือมองเห็นวิธีการที่จะแก้ไขปรับปรุงให้พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้สูงขึ้นจากเดิมได้ ถึงแม้ว่าความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนจะอยู่ในระดับสูงพอใช้ก็ตาม แต่การปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ซึ่งยังไม่เป็นที่น่าพอใจนักสำหรับผู้ที่มีต่อพระพุทธศาสนา ดังนั้นจากข้อค้นพบดังกล่าวเราควรหาวิธีการที่จะปรับปรุงให้พุทธศาสนิกชนมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้นได้โดยการให้การศึกษเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชน เพื่อให้พุทธศาสนิกชนมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น เพราะโดยทั่วไปแล้วความรู้ความเข้าใจของบุคคลส่วนใหญ่จะไคจากการศึกษา และเมื่อพุทธศาสนิกชนมีความรู้ความเข้าใจ

พระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้นแล้ว ก็จะมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้นด้วย และยิ่งเป็นผลทำให้พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้นอีก แต่ถ้ามองเราโดยขอคนพบวาทกรรมความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว เราก็คงไม่ทราบว่า จะปรับปรุงแก้ไขให้พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อและการปฏิบัติตามสูงขึ้นไปอีกได้อย่างไร ฉะนั้น ขอคนพบนี้จึงนับได้ว่าเป็นขอคนพบที่เป็นประโยชน์มาก

พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงกว่ามีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่า การที่ใคร่ขอคนพบ เช่นนี้อาจจะมีสาเหตุเนื่องมาจากว่าบุคคลส่วนใหญ่ในขณะที่กำลังศึกษาอยู่นั้นมีความสนใจและมีทัศนคติที่ดีต่อพระพุทธศาสนา ดังเช่นผลการวิจัยของ ภิญโญ ศรีหงส์ ภิญโญ บัวทอง สุภัทรา สุภัทรนันท์ และนพพร อกุลยพันธ์⁴⁰ ความสนใจและทัศนคติที่ดีนี้ได้นำเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามความมุ่งหมายของการสอน และการวิจัยของราศี ทองสวัสดิ์⁴¹ พบว่าครูใหญ่และครูผู้สอนที่สอนในโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นต้องการให้นักเรียนมีความรู้ในพระพุทธศาสนา ซึ่งในระดับการศึกษาอื่น ๆ ก็คงจะมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ดังนั้นเมื่อบุคคลทุกระดับการศึกษามีพื้นฐานในเรื่องความสนใจและทัศนคติที่ดีต่อพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงกว่าก็ควรจะมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่า เพราะมีโอกาสได้รับการศึกษามากกว่า หรืออีกประการหนึ่งสภาพทางบ้านอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงกว่ามีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าได้ กล่าวคือ ผู้ที่มีโอกาสได้รับการศึกษา

⁴⁰ ภิญโญในบทที่ 1 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 7-8.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

ถึงระดับสูง ๆ ส่วนใหญ่แล้วมักเป็นผู้ที่อยู่ในครอบครัวที่ดี บิคามารคา หรือผู้ปกครองมีความรอบรู้ มองเห็นความสำคัญของการศึกษาและให้การสนับสนุนการศึกษาของบุตรหลานของตน โดยการให้คำแนะนำและกำลังใจ ตลอดจนส่งเสริมให้บุตรหลานของตนได้มีโอกาสประสบการณ์ในสิ่งที่ค้ำจาม มีความรู้ทั่ว ๆ ไปกว้างขวาง ฉะนั้น สภาพทางบ้านดังกล่าวแล้วนี้จึงอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้ใหญ่ที่มีการศึกษาถึงระดับสูงมีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าผู้ใหญ่ที่มีการศึกษาในระดับที่ต่ำกว่าลงมาได้

พุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน อาจเป็นเพราะว่าการสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนและสถาบันการศึกษานั้นมุ่งในเรื่องความรู้ความเข้าใจเป็นส่วนใหญ่ จึงอาจจะเลืกต่อการปลูกฝังความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้แก่ผู้เรียน และการวิจัยของสุธา ธรรมมิตร และสุมาลี สุทธิ-ปริศา⁴² พบว่าผู้ปกครองทางบ้านได้อบรมพระพุทธศาสนาแก่เด็กโดยปลูกฝังความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กด้วย เพราะโดยทั่ว ๆ ไปแล้วบิคามารคาและผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีความรักและหวังดีต่อบุตรหลานของตน ต้องการให้บุตรหลานของตนเป็นคนดี จึงได้ทำการอบรมสั่งสอนอยู่เสมอ ในการอบรมสั่งสอนนั้นก็มักจะสอดคล้องกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งนั้น จึงเท่ากับเป็นการปลูกฝังความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กด้วย ดังนั้นความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของบุคคลทุกระดับการศึกษาจึงน่าจะได้จากทางบ้านเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้ผู้ใหญ่ที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน หรือมิฉะนั้นก็อาจจะเป็นเพราะว่ากลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นบุคคลระดับผู้นำ บุคคลที่สามารถปฏิบัติหน้าที่การงานจนมีตำแหน่งเป็นผู้นำได้นั้น ย่อมจะต้องเป็นคนที่ยึดมั่นในสิ่งที่ค้ำจามมีหลักธรรมประจำใจ ซึ่งมีผลการวิจัยว่าความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับสูงพอใช้ จึงอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันไม่แตกต่างกัน ซึ่งถ้าหากการวิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช่ผู้นำ อาจจะได้อผลการวิจัยที่แตกต่างไปจากนี้ก็ได้

⁴² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

สำหรับผลการวิจัยที่ว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่ำ คือต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาปานกลางระหว่างชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ถึงก่อนอนุปริญญา และสูงกว่าพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาสูงตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป แต่พุทธศาสนิกชน 2 ระดับการศึกษาหลังดังกล่าวไม่แตกต่างกัน ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากการวิจัยครั้งนี้กลุ่มตัวอย่างเป็นบุคคลที่มีบทบาทเป็นผู้นำกลุ่มชน การที่ผู้ที่มีระดับการศึกษาต่ำสุดคือต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ลงมา มีตำแหน่งหน้าที่ถึงระดับผู้นำกลุ่มชนได้นั้น น่าจะต้องเป็นผู้ที่ยึดมั่นและปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งตามอยู่เสมอ จึงทำให้ได้ผลว่าเป็นผู้ที่มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงกว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาสูงกว่า หรือมีคะแนนกลางเป็นเพราะว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาต่ำ แต่มีตำแหน่งเป็นผู้นำกลุ่มชนได้นั้น น่าจะเป็นผู้ที่มีความสามารถ มีความชำนาญและมีประสบการณ์ในหน้าที่การงานมาก จึงเป็นผู้ที่มีวัยสูงกว่าผู้นำที่มีระดับการศึกษาสูงกว่าขึ้นไป และโดยทั่วไปแล้วผู้ที่มีอายุมากมักมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากกว่าผู้ที่มีอายุน้อยกว่า ดังนั้น อาจจึงอาจเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้การปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนที่มีระดับการศึกษาต่างกันปรากฏผลดังกล่าวได้

การปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนโดยเฉลี่ยแล้วอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ซึ่งนับว่ายังมีการปฏิบัติต่อไป ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นผู้นำเป็นผู้ที่ต้องมีการรับผิดชอบในหน้าที่การงานมาก ทำให้ไม่ค่อยมีโอกาสดำเนินการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา หรือมีคะแนนก็อาจจะเป็นเพราะว่าในการสอนพระพุทธศาสนาทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียนนั้นเน้นในเรื่องการปฏิบัติกันน้อยไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. ในการวิจัยครั้งนี้มีจำนวนคำถามเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไป ฉะนั้น ผู้ที่สนใจจะทำการวิจัยเพิ่มเติมควรจะสร้างคำถามเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมให้มากขึ้นอีก

2. ควรจะได้มีการวิจัยในทำนองเดียวกันนี้ แต่ใช้กลุ่มตัวอย่างอื่นที่ไม่ใช่บุคคลระดับผู้นำ แล้วเปรียบเทียบผลดูว่าแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

3. ควรจะได้มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนากับผู้ที่นับถือศาสนาอื่นในแง่ความรู้ความเข้าใจ ความเชื่อ และการปฏิบัติตามศาสนาที่ตนนับถือ

4. การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อให้ได้ผลสรุปเพิ่มเติมจากผลการวิจัยของคณะผู้วิจัย ความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สภาวิจัยแห่งชาติ ฉะนั้น ผู้ที่สนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ควรจะได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยของคณะผู้วิจัยความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทยประกอบกันไปด้วย

ข้อเสนอแนะทั่วไป

เนื่องจากผลการวิจัยพบว่าการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ควรจะได้มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้นกว่านี้ การที่จะส่งเสริมให้บุคคลมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้นนั้น ทำได้โดยการให้การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เพื่อพุทธศาสนิกชนจะได้มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาสูงขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากการวิจัยได้ขอคนพบว่าผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากจะมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาก ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบ่อยจะมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบ่อย ดังนั้นเมื่อมีการส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้นแล้วจะทำให้พุทธศาสนิกชนมีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้นด้วย ยิ่งกว่านั้นยังเป็นผลพลอยได้ที่ทำให้พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสูงขึ้นอีกด้วย ถึงแม้ว่าความเชื่อของพุทธศาสนิกชนจะอยู่ในระดับสูงพอใช้แล้วก็ตาม เพราะขอคนพบในเรื่องเดียวกันนี้ปรากฏว่าผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากจะมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาก ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธประวัติและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบ่อย จะมีความเชื่อตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบ่อย สำหรับ

วิธีการที่จะส่งเสริมให้การศึกษาทางคานพระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นนั้น ก็อาจจะทำ
 ได้โดยรัฐบาลให้การส่งเสริมและขยายการศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์และส่งเสริมการ
 วิจัยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้น ส่วนในโรงเรียนนอกจากจะมีการสอนพระพุท
 ธิศาสนาและศีลธรรมอยู่ในหลักสูตรแล้ว ก็ควรจะมีกิจกรรมพิเศษเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น
 เชิญพระสงฆ์หรือวิทยากรที่มีความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามาบรรยายธรรมให้นักเรียนฟัง
 หรือให้นักเรียนได้ไปฟังการบรรยายธรรมที่วัดบ้างอย่างน้อยเดือนละครั้ง หรือสนับสนุนให้
 นักเรียนมีการอภิปรายธรรมกันบ้างเป็นครั้งคราว ซึ่งนับได้ว่าเป็นการเพิ่มพูนความรู้ความ
 เข้าใจในพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กได้ไม่น้อยทีเดียว นอกจากนี้ในการสอนพระพุทธศาสนา
 ทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ผู้สอนหรือผู้บรรยายควรจะเน้นในด้านการปฏิบัติตามพระ
 พุทธศาสนาให้มาก เพื่อให้ผู้เรียนหรือผู้ฟังเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการปฏิบัติตาม
 หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ก็จะยิ่งเป็นการสนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนมีการปฏิบัติตามหลักธรรม
 ในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น